

Stosowanie środków przymusu procesowego wobec osoby z zaburzeniami psychicznymi w polskim procesie karnym wobec standardów prawa unijnego i międzynarodowego

Celem projektu badawczego jest rozwiązanie problemu stosowania środków przymusu karnoprosesowego, przewidzianych w ustawie 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2022 r. poz. 1375) wobec osób z zaburzeniami psychicznymi, w kontekście międzynarodowych i unijnych standardów ochrony praw człowieka oraz ocena adekwatności przewidzianych tam mechanizmów gwarancyjnych.

Osoba z zaburzeniami psychicznymi to osoba chora psychicznie, upośledzona umysłowo (niepełnosprawna intelektualnie) lub prezentująca inne zakłócenia czynności psychicznych, które zgodnie ze stanem wiedzy zaliczane są do zaburzeń psychicznych (np. zaburzenia nerwicowe, zaburzenia osobowości czy zaburzenia związane z uzależnieniem od alkoholu).

Środki przymusu (w tym środki zapobiegawcze zarówno o charakterze izolacyjnym jak i nieizolacyjnym) takie jak zatrzymanie, tymczasowe aresztowanie, przymusowe doprowadzenie w celu wykonania czynności procesowej, zakaz opuszczania kraju, czy kary finansowe poważnie ingerują w sferę podstawowych praw i wolności jednostki. Z tego względu konieczne jest istnienie mechanizmów gwarancyjnych zabezpieczających jednostkę przez arbitralnością rozstrzygnięć w tym zakresie. Problem ten staje się szczególnie istotny w przypadku osób z zaburzeniami psychicznymi, które stanowią specyficzną grupę uczestników postępowania.

Zaburzenia psychiczne mogą bowiem utrudniać, a czasem uniemożliwiać podejmowanie racjonalnych działań ukierunkowanych na ochronę własnych praw. Dla przykładu, uczestnik postępowania cierpiący na depresję z powodu obniżonego nastroju, myśli rezygnacyjnych czy depresyjnego przekonania, o tym że wszystkie jego działania zakończą się niepowodzeniem może zrezygnować z podejmowania czynności procesowych, które w danej sytuacji byłyby dla niego korzystne (np. zaskarżenia decyzji o zastosowaniu środka przymusu). Inne objawy patologiczne (takie jak objawy lękowe czy tendencja do unikania ról społecznych) mogą być przyczyną niewypełnienia przez uczestnika procesu ciężącego na nim obowiązku (np. stawiennictwa na przesłuchanie), co także może być powodem zastosowania środka przymusu. Osoby z zaburzeniami psychicznymi mogą też nieświadomie działać na swoją niekorzyść (np. poprzez paranoiczną interpretację obiektywnie neutralnych działań organu jako wrogich, czy utratę zahamowań społecznych i skłonność do konfrontacji obserwowaną w przebiegu epizodów maniakałnych). Z powyższych względów ta grupa uczestników postępowania wymaga szczególnej, wzmożonej ochrony prawnej uwzględniającej obraz kliniczny omawianych zaburzeń.

Należy zatem zastanowić się czy istniejące regulacje prawne (międzynarodowe, unijne i polskie), o charakterze gwarancyjnym uwzględniają w dostatecznym stopniu specyfikę osób z zaburzeniami psychicznymi, a co za tym idzie czy gwarantują należytą ochronę praw tej grupie podmiotów, w przypadku stosowania wobec nich środków przymusu. W szerszym ujęciu właściwe mechanizmy gwarancyjne są też niezbędnym elementem systemu przeciwdziałania stygmatyzacji społecznej i dyskryminacji osób z zaburzeniami psychicznymi. Zaburzenia te stanowią narastający problem zdrowotny, co czyni badane zagadnienie niezwykle aktualnym.

Z uwagi na interdyscyplinarny, prawno-medyczny charakter zagadnienia, badania prowadzone są równoległe w czterech obszarach: medycznym, prawa międzynarodowego, prawa unijnego oraz prawa krajowego. Celem badań prowadzonych w pierwszym obszarze jest identyfikacja prawnie istotnych objawów poszczególnych zaburzeń psychicznych, tj. objawów, które mogą mieć znaczenie w kontekście stosowania środków przymusu. W tym etapie uwzględniony zostanie dorobek nauk medycznych z zakresu psychiatrii oraz wiodące klasyfikacje chorób (ICD-11, ICD-10, DSM-5). W kolejnych etapach przeanalizowane zostaną odpowiednio przepisy międzynarodowe, unijne oraz krajowe, wraz z dorobkiem doktryny oraz judykatury. Celem tych działań jest identyfikacja mechanizmów gwarancyjnych, które mogą mieć zastosowanie do ochrony praw osób z zaburzeniami psychicznymi, wobec których stosuje się środki przymusu.

Realizacja projektu doprowadzi do holistycznej analizy przedstawionego zagadnienia. Jej efektem będzie weryfikacja przepisów normujących stosowanie środków przymusu w polskim procesie karnym oraz ocena adekwatności przewidzianych w tym zakresie mechanizmów gwarancyjnych. Identyfikacja krajowych mechanizmów gwarancyjnych pozwoli na ich późniejszą ocenę w kontekście rozwiązań przewidzianych w prawie międzynarodowym i unijnym. Wreszcie wnioski uzyskane we wszystkich czterech obszarach pomogą zidentyfikować rozwiązania prawne, które ze względu na swoją nieadekwatność, zagrażają prawom osób z zaburzeniami psychicznymi, wobec których stosuje się środki przymusu. Wyniki uzyskane w projekcie pomogą określić pożądaną kierunek zmian legislacyjnych w tym zakresie.